

The governance approach and the components of the social welfare practiced by Imam Ali (pbuh) from the perspective of the *Nahj al-Balagha*

Zeinab Pourkavian¹ | Reza Pourkavian²

1. PhD Graduate in the Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology, Al-Zahra University, Tehran, Iran. E-mail: poorkavian73@gmail.com
2. Corresponding Author, Master's Student in the Department of Cultural-Social Studies, School of Governance, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: pourkavian.reza@ut.ac.ir

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 23 December, 2023 Received in revised form 26 April, 2024 Accepted 28 April, 2024 Published online 21 March, 2025 Keywords: Imam Ali, <i>Nahj al-Balagha</i>, Social welfare, Approach, Components.	Concerns for welfare have been an enduring aspect of human life. Wherever and whenever governance has existed, traces of social welfare can be found. This article aims to explore the approach and the components of social welfare in the conduct of Imam Ali (pbuh). To achieve the research objective, library sources particularly <i>Nahj al-Balagha</i> are examined. Additionally, a thematic analysis is performed in the framework of Imam's conducts. To establish and strengthen social welfare, the path of truth and justice must be followed, which, depending on circumstances and characteristics, requires either equality or merit-based fairness. The components of social welfare, with respect to governing actors, include financial-economic, security-military, oversight-judicial, moral, social, and religious components. The findings from examining the conduct of Imam Ali (pbuh), both his approach and its components, in <i>Nahj al-Balagha</i> reveal that upholding truth and justice plays a pivotal and decisive role in achieving social welfare. Indeed, social welfare is a concept intrinsically tied to justice and the observance of rights. The derived components further demonstrate that Imam Ali (pbuh) adopted a comprehensive multidimensional perspective to establish social welfare. Notably, <i>Nahj al-Balagha</i> emphasizes the religious dimension of the society as a component of social welfare, reflecting the Imam's holistic vision.
Cite this article: Pourkavian, Z., & Pourkavian, R. (2024). The governance approach and the components of the social welfare practiced by Imam Ali (pbuh) from the perspective of the <i>Nahj al-Balagha</i>. <i>Journal of Ketab-e Qayyem</i>, 14(2), 193-209. DOI: http://doi.org/10.30512/kq.2025.22881.4008	
 © The author(s). Publisher: Meybod University. DOI: http://doi.org/10.30512/kq.2025.22881.4008	

Extended Abstract

Introduction

One of the most important topics in human history has been individual welfare and ensuring the well-being of people. Depending on the era and society, the meaning and strategies of welfare vary. Islam emphasizes the principle and concept of social welfare. For example, in the governance of Imam Ali, there are guidelines and discussions related to social welfare. This research seeks to explore Imam Ali's approach to social welfare by examining the text of *Nahj al-Balagha* and the documents that report his manners. The research question is 'What are the governing approach and the components of social welfare in Imam Ali's manners?'

Methodology

Conduct-based research is a specific type of monograph and biographical study. The subject of such research is lifestyle, which is based on three principles including perspective or worldview, tendency or inclination, and behavior. In this study, the entire text of *Nahj al-Balagha* was first examined. Then, the passages related to social welfare were coded. Subsequently, they were categorized into insight, inclination, and behavior. In essence, these three elements were collectively used to derive the Imam's conduct. The text is structured around Imam Ali's approach and the components of social welfare.

Findings

A comprehensive analysis of Imam Ali's perspective on social welfare shows that he placed special emphasis on rights and integrated them with religious beliefs. However, upon a more detailed examination, his perspective can be divided into introductory and contextual points, arguments related to individual duties and responsibilities, and preventive measures in dealing with administrative errors. In terms of inclination, Imam Ali preferred enduring hardships over committing oppression against others and strongly disapproved of military forces to harass the people. In the behavioral aspect, there are the two main categories of the personal behavior of Imam Ali and his recommendations for officials regarding their duties. The codes related to Imam Ali's personal behavior reveal that he adhered to the two fundamental principles of upholding rights and justice and avoiding oppression and tyranny, in addition to advising his officials. The codes related to his recommendations for officials are further divided into an approach and components. Imam Ali sought to ensure that his governance remained free from oppression and injustice and that societal affairs were managed based on justice and rights. This is evident in his orders and advice to his officials. The practice of justice and rights was sometimes achieved through equality and, at other times, through considering individuals' merit, circumstances, and specific attributes. The components of governance in Imam Ali's approach to social welfare include financial-economic, security-military, judicial-supervisory, ethical, social, and religious aspects. Economic considerations in his statements can be analyzed into wealth management and commercial affairs. In the military-security component, along with military guidelines for troops and commanders, the Imam emphasized combat against adversaries as a duty of officials. In the judicial aspect, he personally monitored his officials and instructed them to oversee the affairs of their subordinates. Additionally, officials had to prevent merchants from engaging in unlawful acts such as hoarding; they would punish them if they persisted in wrongdoing. In the ethical component, Imam Ali sometimes offered general recommendations for good conduct, and his advice was sometimes addressed specific groups. The social component includes meeting the needs of disadvantaged groups, overseeing

officials, resolving hostilities among people, and the like. The religious component focuses on providing conditions for individuals to practice religious rituals comfortably and easily.

Conclusion

The phrases related to social welfare in *Nahj al-Balagha* are categorized into insight, inclination, and behavior. The statements related to behavior are divided into the personal conduct of Imam Ali and the behavior of officials, as expressed through his recommendations and commands. His directives to officials can also be classified into the approach that officials should adopt and the components of social welfare (the fundamental elements of social welfare). Imam Ali, just as he upheld justice and rights himself, instructed his officials to do the same. He considered justice and rights dependent on the two principles of equality and merit. Rights and justice play a crucial role in the fulfillment of social welfare, making it an inseparable concept intertwined with justice and the observance of rights. Officials must regulate financial-economic, security-military, judicial-supervisory, ethical, social, and religious affairs in accordance with Imam Ali's orders and recommendations to enhance social welfare in the society. These aspects constitute the structural elements of social welfare and demonstrate that Imam Ali's governance did not merely focus on fulfilling material necessities under the umbrella of social welfare. Instead, it also encompassed religious and ethical concerns that contribute to happiness and well-being. These components reveal the broad and multidimensional perspective of the Imam to achieve social welfare.

رویکرد و مؤلفه‌های حاکمیتی رفاه اجتماعی در سیره امام علی (ع) از دیدگاه نهج البلاغه

زینب پورکاویان^۱ | رضا پورکاویان^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. رایانامه: poorkavian73@gmail.com
 ۲. نویسنده مسئول، دانشجوی کارشناسی ارشد گروه فرهنگی-اجتماعی، دانشکده حکمرانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: poorkavian.reza@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: توجه به رفاه، امری به درازای زندگی بشر است و هر مکان و زمانی که حکومتی وجود داشته باشد، رگه‌هایی از رفاه اجتماعی را می‌توان در آن یافت. مقاله حاضر با هدف دستیابی به رویکرد و مؤلفه‌های رفاه اجتماعی در سیره امیرالمؤمنین علی (ع) نگارش شده است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۰۲	روش تحقیق: در این پژوهش برای دستیابی به هدف از سیره‌پژوهی و منابع کتابخانه‌ای، به‌طور خاص نهج البلاغه استفاده شده است. همچنین نویسندگان برای تحلیل داده‌ها ذیل سیره‌پژوهی نیز از فرایند تحلیل مضمون بهره گرفته‌اند.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۷	یافته‌ها: برای ایجاد و تقویت رفاه اجتماعی باید راه حق و عدالت را پیمود که با توجه به شرایط و ویژگی‌ها منوط بر رعایت تساوی یا استحقاق است. همچنین مؤلفه‌های رفاه اجتماعی با توجه به کارگزاران در سیره امام علی (ع) در نهج البلاغه عبارتند از: مالی-اقتصادی، امنیتی-نظامی، نظارتی-قضایی، اخلاقی، اجتماعی و دینی.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۹	نتیجه‌گیری: نتایج حاصل از بررسی سیره امام علی (ع) (رویکرد و مؤلفه) در نهج البلاغه بیانگر آن است که رعایت حق و عدالت در تحقق رفاه اجتماعی نقش بسیار مهم و تعیین‌کننده‌ای دارد؛ به‌گونه‌ای که می‌توان گفت: رفاه اجتماعی، مفهومی عجین شده با عدالت و رعایت حقوق است. مؤلفه‌های حاصل نیز نشان می‌دهند که آن حضرت در تحقق رفاه اجتماعی، نگاهی وسیع و در ابعاد مختلف داشته‌اند؛ چنان‌که توجه به بعد دینی جامعه به‌عنوان مؤلفه رفاه اجتماعی نیز در نهج البلاغه آمده است.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	کلیدواژه‌ها: امام علی (ع)، رفاه اجتماعی، نهج البلاغه، رویکرد، مؤلفه.

استناد: پورکاویان، زینب و پورکاویان، رضا. (۱۴۰۴). رویکرد و مؤلفه‌های حاکمیتی رفاه اجتماعی در سیره امام علی (ع) از دیدگاه نهج البلاغه. کتاب قیّم، ۱۵ (۱)، پیاپی: ۳۲، ۱۹۳-۲۰۹.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2025.22881.4008>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه مپید.

۱. طرح مسئله

یکی از مهم‌ترین موضوعات طول تاریخ بشر، رفاه فردی و تأمین رفاه برای افراد جامعه (رفاه اجتماعی) بوده است که بنا بر عصرها و جوامع مختلف، دارای معانی و راهبردهای مختلفی است. یکی از موضوعات مورد مناقشه در مفهوم رفاه اجتماعی، زمان آغاز آن است. دیدگاه‌های مختلفی، ریشه رفاه اجتماعی را در جوامع اولیه و بدوی که برای رفع نیاز به روابط دوجانبه می‌پرداختند تا تمدن‌های باستانی و توصیه ادیان می‌دانند. از طرفی، دسته‌ای از متفکران رفاه اجتماعی را حاصل تحولات چند قرن اخیر می‌دانند که در اروپا و سپس در کشورهای دیگر اتفاق افتاده است. جدای از پرداختن به زمان شروع رفاه اجتماعی، اهمیت و توجه به رفاه، امری به درازای زندگی بشر است که در چند قرن اخیر به صورت نظام‌مند و جدی مورد توجه دولت‌ها و مردم قرار گرفته است.

آنچه اهمیت دارد، معنای رفاه در هر جامعه به تأثر از زمان، شرایط اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... است. این مفهوم به اندازه‌ای مهم است که قضاوت در مورد دولت‌ها متوقف بر رفاه و کیفیت زندگی شهروندانشان است (ژوست و کان، ۲۰۰۲، ص ۶۲۷). یکی از انواع نگرش‌ها به رفاه اجتماعی، نگاه کارکردی است. رفاه اجتماعی یکی از مهم‌ترین عناصر توسعه و پیشرفت در ابعاد مختلف محسوب می‌شود. اهمیت رفاه اجتماعی را می‌توان از جهت کارکردی که در توسعه، افزایش سرمایه اجتماعی، کاهش آسیب‌های اجتماعی، افزایش امنیت و... دارد، مورد مطالعه قرار داد. افزون بر این، رفاه اجتماعی به عنوان یک حق نیز، قلمداد می‌گردد و دولت‌ها در قبال شهروندان مسئولیت تأمین آن را بر عهده دارند.

در اسلام به اصل و مفهوم رفاه اجتماعی توجه شده است؛ به گونه‌ای که رفاه مستضعفان را به عنوان یکی از مقاصد اسلام بیان کرده‌اند (خمینی، ۱۳۵۸، ج ۷، ص ۵۳۱). در سیاست‌گذاری فقه الاولویه، رفاه عمومی با بهره‌گیری از قواعد و معیارهای اولویت در فقه اسلامی تبیین می‌شوند که در قرآن و سنت می‌توان آنها را یافت (سبحانی‌نیا، خزائی و سلیمی، ۱۴۰۲، صص ۲۱۱-۲۱۲). برای نمونه، در مدت کوتاه حکومت امیرالمؤمنین(ع)، به عنوان حاکمیتی بر مبنای اسلام و الگویی برای سایر حکومت‌ها و رهبران مسلمان، رهنمودها و مطالبی مرتبط با رفاه اجتماعی یافت می‌شود. از جمله آنها نکاتی است که آن حضرت در پاسخ به خوارج می‌فرمایند: «وَ إِنَّهُ لَا بَدَّ لِلنَّاسِ مِنْ أَمِيرٍ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، يَعْمَلُ فِي إِمْرَتِهِ الْمُؤْمِنُ وَ يَسْتَمْتِعُ فِيهَا الْكَافِرُ وَ يُبْلَغُ اللَّهُ فِيهَا الْأَجَلَ وَ يُجْمَعُ بِهِ الْفِيءُ وَ يُقَاتَلُ بِهِ الْعَدُوُّ وَ تَأْمَنُ بِهِ السُّبُلُ وَ يُؤْخَذُ بِهِ لِلضَّعِيفِ مِنَ الْقَوِيِّ حَتَّى يَسْتَرِيحَ بَرٌّ وَ يُسْتَرَاخَ مِنْ فَاجِرٍ» (نهج البلاغه، خطبه ۴۰). پرداختن مؤمن به امور خود و تمتع کافر از زندگی، گردآوری بیت‌المال مسلمانان، پیکار با دشمنان، امنیت راه‌ها، احقاق حقوق ضعیفاء از ستمگران و... بیانگر آن است که در آن زمان وظایفی بر عهده حاکمیت‌ها وجود داشت که می‌توان از آنها ذیل رفاه اجتماعی یاد کرد. همچنین، نکاتی که امام(ع) درباره لزوم حفظ امنیت، آبادانی بلاد، رعایت عدالت و حقوق افراد، کمک به طبقه فرودین جامعه و... (نهج البلاغه، نامه ۵۳) بیان می‌فرمایند، ذیل رفاه اجتماعی قرار می‌گیرد.

پژوهش حاضر، به عنوان تلاشی جهت دست‌یافتن به سیره امیرالمؤمنین(ع) درباره رفاه اجتماعی، متن نهج البلاغه را بررسی نموده و برای دستیابی به نتیجه مطلوب از سیره‌پژوهی بهره گرفته است. نهج البلاغه یکی از مناسب‌ترین منابعی است که برای بررسی سیره امام علی(ع) از آن بهره گرفته می‌شود و تاکنون در ابعاد مختلف آن کاوش‌هایی شده است؛ مانند: تیپ شخصیتی امام(ع) (شکوری و حاجی اکبری، ۱۴۰۲، سراسر اثر)، سبک‌شناختی فرمان حکومتی (خاقانی اصفهانی و قاسم پیوندی، ۱۳۹۰، سراسر اثر)، ارتباط دین‌مداری و بصیرت دینی (نعمتی پیرعلی و مسجدی، ۱۳۹۱، سراسر اثر) و کارکرد حقیقی و تصویر هنری از حیوانات (فاتحی، قائمی‌سن سبلی، ۱۳۹۵، سراسر اثر). سیره‌پژوهی نیز نوعی خاص از تکی‌نگاری و سرگذشت‌پژوهی است که اغلب برای شناخت

سبک رفتار شخصیت‌های برجسته تاریخ استفاده می‌شود. در واقع، موضوع سیره‌پژوهی، سبک زندگی است که بر سه اصل «نگرش یا جهان‌بینی»، «گرایش یا تمایل» و «رفتار» استوار است. سیره‌پژوهی از نوع تحقیقات کیفی است که برای کشف یک امر مجهول در سیره، از روش‌های پژوهش مختلفی مانند: تحلیل روایی، مطالعات فلسفی و مطالعات موردی می‌توان استفاده نمود (قاسمی، ۱۴۰۰، صص ۷۳۲-۷۳۵). در این پژوهش، پس از متن‌خوانی باز نهج‌البلاغه، موارد مرتبط با رفاه اجتماعی در نهج‌البلاغه کدگذاری شد. سپس، ذیل سه مضمون کلی بینش، گرایش و رفتار قرار گرفتند. آنچه مورد تأکید مقاله حاضر است، رویکرد و مؤلفه‌های رفاه اجتماعی در سیره امام علی (ع) است و بدین سؤال پاسخ می‌دهد که رویکرد و مؤلفه‌های حاکمیتی رفاه اجتماعی در سیره آن حضرت چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

بررسی‌های انجام شده بیانگر این است که پژوهش‌های ذیل در ارتباط با رفاه اجتماعی از منظر امام علی (ع) انجام شده است: الف) مونا امانی‌پور (۱۳۹۶) در رساله دکتری با عنوان «تبیین و تحلیل نظریه رفاه اقتصادی از دیدگاه امیرالمؤمنان علی (ع) با تأکید بر نقد نظریه‌های رقیب»، به رفاه اقتصادی به عنوان بعدی از رفاه اجتماعی پرداخته و نظریه امام علی (ع) درباره رفاه اقتصادی را استخراج کرده است.

ب) عیسی صفوی (۱۳۹۵) در رساله دکتری با عنوان «رویکرد امام علی ابن ابی طالب به رفاه اجتماعی»، با استفاده از روش تحلیل محتوا به ارزش‌های اجتماعی، انسان‌شناسی، مشکلات اجتماعی و قلمروهای رفاه اجتماعی شامل آموزش، اشتغال، سلامت، تأمین اجتماعی و امنیت از دیدگاه امام علی (ع) پرداخته است.

ج) سعید وصالی و امیر محمدیان خراسانی (۱۳۹۴) در مقاله «تحلیل محتوای نهج‌البلاغه از دیدگاه مدیریت رفاهی»، با استفاده از روش تحلیل محتوا به استخراج دیدگاه حضرت علی (ع) درباره مدیریت رفاهی پرداخته و بدین نتیجه دست یافته‌اند که مضامین رفاهی در نهج‌البلاغه عبارت‌اند از: فقر و نیازمندی، صدقه و بخشش، علم و فراگیری، عدالت و مساوات، حق و باطل، مشورت، تعقل، قناعت، دوری از طمع، اتحاد، دوستی و اعتماد.

وجه تمایز مقاله حاضر با پیشینه، در روش و اختصاص به دو وجه رویکرد و مؤلفه‌های رفاه اجتماعی (در ارتباط با کارگزاران) حکومت علوی است.

۳. مفهوم رفاه اجتماعی

در علوم انسانی، در تعریف بسیاری از مفاهیم دشواری‌هایی وجود دارد که منتج از تنوع دیدگاه و پارادایم و تفاوت زمانی و مکانی است. بر این اساس، تنها راه تعریف و توصیف این مفاهیم، تعمیق در دیدگاه‌ها و توجه به لازمه‌های زمانی و مکانی است. پس از ارائه تعریفی درست، جامع و مانع، می‌توان به تبیین و ارائه راهکار دست یافت. مفهوم «رفاه» و به تبع آن «رفاه اجتماعی»، تعریفی واحد ندارد و استنباط از آن در زمان‌ها و مکان‌های مختلف متفاوت بوده و گاه با مفاهیمی، مانند: سیاست اجتماعی، حمایت اجتماعی و تأمین اجتماعی مترادف قلمداد شده است.

در نوع‌شناسی مفهوم رفاه، دوگانه عینی و ذهنی یکی از تقسیم‌بندی‌های رایج است که ابعاد مختلف رفاه را تا میزان زیادی مشخص می‌کند. رفاه عینی مبتنی بر امور مادی است که آن را می‌توان در برخورداری از تسهیلات و امکاناتی، مانند: سطح درآمد، تغذیه و امکانات بهداشتی معنا کرد. رفاه ذهنی نیز به معنای احساس رضایت افراد از زندگی خودشان است که دو جنبه شناختی (رضایت از زندگی، رضایت حیطة‌ای و کیفیت زندگی) و عاطفی (احساسات مثبت و منفی و نشاط) دارد. بنابراین، تعریف از رفاه در هر زمان و

مکان، نه تنها مبتنی بر اصولی مادی و اقتصادی، مانند: تغذیه، سلامت، سرپناه و سایر نیازهای اولیه آدمی است، بلکه به اصول اجتماعی و غیرمادی، مانند: احساس شادکامی و سرزندگی، امید به آینده، اعتماد اجتماعی، رضایتمندی و احساس امنیت نیز بر می‌گردد (هزارجریبی و صفری‌شال، ۱۳۹۱، صص ۳۴-۳۷). ازاین‌رو، صرف رفع نیاز مادی سبب رفاه ذهنی نمی‌گردد و رفاه ذهنی با مقایسات ارتباط مستقیمی دارد. این موضوع سبب آن شده است تا با وجود چند برابرشدن سطح رفاه مادی، همچنان سطوح اشتها و تمایلات در رفاه ذهنی ثابت باقی بماند (هلیول و پاتنام، ۲۰۰۴، صص ۱۴۳۸ و ۱۴۴۰). فیتز پتریک نیز، در کتابی با عنوان «نظریه‌های رفاه جدید»، چشم‌اندازهای رفاه را شامل شادکامی (رضایت و خرسندی)، تأمین (تأمین امنیت درآمد، اشتغال و مسکن و...)، ترجیحات، نیازها (تأمین نیازهای اساسی)، رهایی و مقایسه نسبی می‌داند (فیتز پتریک، ۱۳۸۱، ص ۲۰). در این معنا، رفاه سبب خرسندی در انسان می‌گردد و فرصت تأمین نیازها و ترجیحات مطلق و نسبی انسان را نیز به وجود می‌آورد. کانمن، داینر و شوارتز نیز در تقسیم‌بندی خود پنج سطح ارائه می‌دهند که شامل شرایط عینی (مسکن، درآمد و...)، شرایط ذهنی (احساس رضایت و نارضایتی)، سطح خلق و خوی پایدار (خوش‌بینی و بدبینی)، حالات عاطفی گذرا (شادی، خشم و...) و حالات عصب‌شناختی است (ژوست و کان، ۲۰۰۲، ص ۶۲۷).

نظریه‌پردازان مختلف، تعریفی از رفاه و رفاه اجتماعی و شیوه نیل به آن ارائه داده‌اند که از جمله آنان می‌توان جرمی بنتام (۱۷۴۸-۱۸۳۲)، ویلفردو پارتو (۱۸۴۸-۱۹۲۳)، جان راولز (۱۹۷۲) و ا. سی. پیگو (۱۸۷۷-۱۹۵۹) را نام برد. هریک از این اندیشمندان به تأثر از رویکرد خود، به تعریفی خاص از رفاه اجتماعی و سیاست اجتماعی دست یافته‌اند. به عنوان نمونه، بنتام^۱ با تأکید بر اصطلاح «حداکثر خیر و خوشبختی برای حداکثر آحاد مردم»، نگاهی فایده‌گرایانه به مفهوم رفاه اجتماعی داشته است. پارتو^۲ ضمن ارائه مفهوم «کارایی مطلوب»، جامعه‌ای را در مسیر رفاه اجتماعی می‌داند که در آن بهبودی وضع حداقل یک نفر، بدون بدتر شدن وضع دست‌کم یکی از افراد جامعه حاصل شود (فیتز پتریک، ۱۳۸۱، صص ۳۱ و ۳۴). راولز^۳ ضمن نگاه عدالت‌مدارانه به مفهوم رفاه اجتماعی، وضعیت رفاهی را شرایطی می‌داند که در آن محروم‌ترین افراد، بیش‌ترین سود و منفعت را از آن خود کنند. به عبارتی، وی این نوع از نابرابری را مشروع تلقی می‌کند (الکاک، می و راولینگسون، ۱۳۹۱، ص ۱۰۱). علاوه بر این، پیگو^۴ به ارائه تحلیلی فردگرایانه از رفاه اجتماعی پرداخت و میان بازار و نتایج آن و رفاه ارتباط برقرار کرد. این نگاه اقتصادگرایانه و غیراجتماعی، سبب شد تا ارتباط مستقیم و مثبتی بین میزان رفاه و بهزیستی انسان با میزان پرداختی بابت تملیک یک چیز خاص توسط فرد در سازوکار بازار برقرار شود (فیتز پتریک، ۱۳۸۱، ص ۳۳).

با نگاهی کلی، دورویکرد قالب «جمع‌گرایانه» و «فردگرایانه» در حوزه رفاه اجتماعی را می‌توان تعیین‌کننده تعاریف و راهبردهای مختلف دانست. طرفداران رویکرد جمع‌گرا، ضرورت‌های رفاهی را در ابعاد جمعی و اجتماعی تبیین می‌کنند. بر این اساس، ارزش‌های جمعی بر ارزش‌های فردی تفوق می‌یابد. این ارزش‌گذاری سبب اولویت سیاست‌های جمع‌گرایانه (برابری‌خواهانه، مساوات‌طلبانه، نیازمحور و...) بر سیاست‌های فردگرایانه و لیبرال می‌گردد. بر عکس این نگرش، فردگرایان مکانیسم بازار و منطق

1. Bentham

2. Pareto

3. Rawls

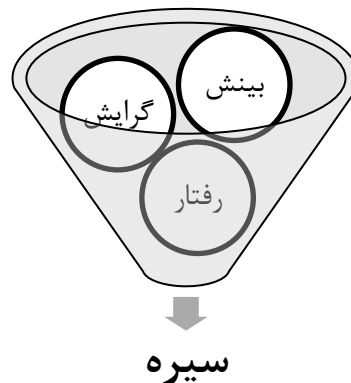
4. Pigou

اقتصاد را مقدم بر هر نگرشی می‌دانند (یزدانی، ۱۳۸۲، ص ۳۵). در این نگرش، فرد مستحق چیزی است که در سازوکار بازار دریافت می‌نماید و سیاست‌های توزیعی و مبتنی بر منطق جمع‌گرا، باطل و ناعادلانه محسوب می‌شود. در واقع، جدال بر سر نگرش‌ها است. «حمایت اجتماعی» و «تأمین اجتماعی» از مفاهیمی هستند که با رفاه اجتماعی و سیاست اجتماعی - به عنوان ابزار و شیوه نیل به رفاه اجتماعی - قرابت دارند و گاهی به یک معنا به کار می‌روند. این دو مفهوم را می‌توان ذیل رفاه اجتماعی در نظر گرفت که به نحوی توضیح‌دهنده سیر تاریخی رفاه اجتماعی از زمان ساختار حمایت‌گرایانه، مددکارانه و داوطلبانه آن تا ساختار نظام‌مند (دولت رفاه) هستند (یزدانی، ۱۳۸۲، صص ۴۵-۴۶).

باتوجه به تعاریفی که از رفاه عینی و ذهنی، چشم‌اندازها و مؤلفه‌های آن بیان شد، رفاه اجتماعی را می‌توان چنین تعریف کرد: رفاه اجتماعی به وضعیتی اطلاق می‌گردد که در آن افراد یک جامعه، به دلیل برخورداری از امکانات و فرصت‌های رفع نیاز اساسی خود، از بهزیستی و رضایتمندی برخوردار هستند. این نیازها می‌توانند در جوامع و زمان‌های مختلف و به اقتضای شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، محیطی، سیاسی و... شامل مصادیق و مقیاس‌های مختلف باشند؛ اما می‌توان آنها را در دو دسته مادی و غیرمادی قرار داد. موارد مادی که لازمه بقا محسوب می‌گردند، مانند: تغذیه، بهداشت و سرپناه. مؤلفه‌های غیرمادی نیز مانند: عدالت، آزادی، امنیت و رعایت اصول اخلاقی که زمینه‌های بهزیستی و رضایتمندی را در افراد به وجود می‌آورند. لازم به ذکر است که این نوشتار با توجه به تعریف و نمونه‌هایی از مصادیق و مقیاس‌های بیان شده، نگرش یافته است.

۴. سیره حاکمیتی امام علی (ع) در رفاه اجتماعی

در این پژوهش برای دستیابی به نتیجه مطلوب، در ابتدا تمام متن نهج‌البلاغه مطالعه شد. آنگاه، موارد مرتبط با رفاه اجتماعی کدگذاری شد. در ادامه، در سه بخش کلی بینش، گرایش و رفتار تفکیک شدند. در واقع، از مجموع بینش، گرایش و رفتار برای دستیابی به سیره استفاده شد.

تصویر ۱: سیره‌پژوهی

کل‌نگری در بینش امیرالمؤمنین (ع) نسبت به رفاه اجتماعی نشان می‌دهد که آن حضرت توجه ویژه‌ای به حقوق دارند و آن را با باورهای دینی توأم می‌دانند؛ اما با نگاه جزئی‌تر می‌توان بینش ایشان در رفاه اجتماعی را به سه بخش: ۱. نکات مقدمه‌ای و زمینه‌ای، ۲. نکات و ادله مرتبط با وظایف و مسئولیت‌های فرد و ۳. نکات بازدارنده و در مواجهه با خطای کارگزاران تقسیم کرد. باور به اینکه حق‌والی نسبت به رعیت از بزرگ‌ترین حقوقی است که از جانب خداوند تعیین شده (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۰۷)، به عنوان نمونه بینش زمینه‌ای و مقدماتی، بیان پیوستگی اصلاح طبقات جامعه به یکدیگر (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳)، به عنوان نمونه نکات و ادله مرتبط با

وظایف و مسئولیت‌های فرد و خواری و ذلت در دنیا و آخرت در نتیجه خیانت (نهج البلاغه، نامه ۲۶) و توجه به آخرت برای جلوگیری از لغزش از مسیر صحیح (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۵)، به عنوان نمونه نکات بازدارنده در مواجهه با خطای کارگزاران است.

در بخش‌گرایش نیز می‌توان خطبه ۲۱۵ و نامه ۶۰ را مستند قرار داد. امام علی(ع) تحمل شرایط سخت را به اینکه خداوند و رسولش(ص) را در قیامت درحالی دیدار کنند که به کسی ظلم کرده‌اند، ترجیح می‌دهند: «وَاللَّهِ لَأَنَّ آيَتَ عَلَى حَسَكِ السَّعْدَانِ مُسَهِّدًا وَ أَجْرٌ فِي الْأَغْلَالِ مُصَفِّدًا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ظَالِمًا لِبَعْضِ الْعِبَادِ وَ غَاصِبًا لِبَشْيٍ مِنَ الْحُطَامِ» (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۵)؛ «به خدا سوگند، اگر شب را تا بامداد بر بستری از خار سخت بیدار بمانم یا بسته به زنجیرم بر روی زمین بکشانند، مرا دوست داشتی‌تر از آن است که در روز قیامت به دیدار خدا و پیامبرش روم، درحالی‌که به یکی از بندگانم ستمی کرده یا پیشیزی از مال مردم را به غصب گرفته باشم». همچنین، ایشان از آزاررسانی سپاهیان به مردم، ابراز بی‌زاری می‌نمایند: «وَأَنَا أَبْرَأُ إِلَيْكُمْ وَ إِلَى ذِمَّتِكُمْ مِنْ مَعَرَّةِ الْجَيْشِ إِلَّا مِنْ جَوْعَةِ الْمُضْطَرِّ لَا يَجِدُ عَنْهَا مَذْهَبًا إِلَّا إِلَى شَبَعِهِ» (نهج البلاغه، نامه ۶۰)؛ «من، در نزد شما، به سبب بیعتی که میان ماست، بی‌زارم از آسیبی که سپاهیان به مردم رسانند. مگر آنکه یکی از آنها گرسنه مانده و برای سیر کردن خود، جز آن راهی نداشته باشد».

در بخش رفتار نیز، مجموع کدها به دو دسته کلی رفتار شخص امام(ع) و توصیه‌های ایشان به کارگزاران و بیان وظائف کارگزاران تقسیم می‌شود. کدهای مرتبط با رفتار شخص امام(ع) نشان می‌دهد که آن حضرت علاوه بر توصیه‌هایی که به کارگزاران خود می‌نمودند، خود نیز بر اساس دو اصل «احقاق حق و عدالت» و «اجتناب از ظلم و جور» عمل می‌کردند. باتوجه به نگاه امیرالمؤمنین(ع) و جایگاه انسان در جهان‌بینی ایشان، روابط حاکم و مردم بر اساس ترس و نیاز نبود؛ بلکه بر اساس حق شکل می‌گرفت (الهی‌زاده، ۱۳۹۵، ص ۴۷). در رفاه اجتماعی نیز، امیرالمؤمنین(ع) از برقراری عدالت بین مردم، به عنوان ویژگی حکومت خود یاد می‌کنند: «وَ أَلْبَسْتُكُمْ الْعَافِيَةَ مِنْ عَذْلِي» (نهج البلاغه، خطبه ۸۶) یا در عبارتی مکنون، عمل خود را مساوی با حق بیان می‌کنند: «وَ لَا ضَرْبَتَكَ بِسَيْفِي الَّذِي مَا ضَرَبْتُ بِهِ أَحَدًا إِلَّا دَخَلَ النَّارَ» (نهج البلاغه، نامه ۴۱). چنین اجرای حق و عدالتی در رفتار امام(ع) هم در مقابل کارگزاران آن حضرت (نهج البلاغه، نامه ۲۶) و هم در مقابل مردم است (نهج البلاغه، نامه ۲۵ و ۷۰). می‌توان گفت در قانونی کلی، اجرای عدل اسلامی، رفاه را در پی دارد (خمینی، ۱۳۵۸، ج ۷، ص ۱۱۵). اجتناب از ظلم و جور را نیز می‌توان در وصف‌هایی که امام علی(ع) از عمل خود بیان می‌کنند و از افعال ایشان یافت. چنانکه از ظلم حتی به اندازه گرفتن پوست جو از مورچه‌ای اجتناب می‌ورزند: «وَ اللَّهُ لَوْ أُعْطِيَ الْأَقَالِيمَ السَّبْعَةُ بِمَا تَحْتَ أَفْلاكِهَا عَلَى أَنْ أُعْصِيَ اللَّهَ فِي نَمْلَةٍ أَسْلُبَهَا جِلْبَ شَعِيرَةٍ مَا فَعَلْتَهُ» (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۵)؛ به خدا سوگند، اگر همه هفت اقلیم عالم را و هرچه در زیر آسمان است به من دهند تا نافرمانی خدا کنم، آنقدر که پوست جوی را از مورچه‌ای بربایم، نپذیرم. و با ظالم و ستمگر مقابله می‌کنند: «وَ أَيْمُ اللَّهِ لَأُنْصِفَنَّ الْمَظْلُومَ مِنْ ظَالِمِهِ وَ لَا قُوْدَنَّ الظَّالِمَ بِخِزَامَتِهِ، حَتَّى أُوْرِدَهُ مَنَهْلَ الْحَقِّ وَ إِنْ كَانَ كَارِهًا» (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۶)؛ «سوگند به خدا، حق ستم‌دیده را از ستمگر می‌ستانم و مهار در بینی ستمگر کرده، چون شتر می‌کشانم تا او را به آب‌شخور حق برم، اگرچه، رفتن به آنجا را ناخوش دارد». برخورد آن حضرت با لغزش کارگزار در زمینه‌های مختلف مالی (نهج البلاغه، نامه ۴۰ و ۷۱)، امنیتی (نهج البلاغه، نامه ۶۱) و اخلاقی (نهج البلاغه، نامه ۱۹) نیز از همین قبیل است. رعایت حق و عدالت و اجتناب از ظلم و جور، به اندازه‌ای در حکومت علوی اهمیت دارد که به فرموده امام(ع)، اگر از حسنین(ع) نیز خطایی سرزند، با آنها مقابله می‌کنند: «وَ اللَّهُ لَوْ أَنَّ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ فَعَلَا مِثْلَ الَّذِي فَعَلْتَ مَا كَانَتْ لَهُمَا عِنْدِي هَوَادَّةٌ وَ لَا ظَفِرًا مِنِّي بِإِرَادَةٍ حَتَّى أَخْذَ الْحَقَّ مِنْهُمَا وَ أُرِيْلَ الْبَاطِلَ عَنْ مَظْلَمَتِهِمَا» (نهج البلاغه،

نامه ۴۱)؛ «به خدا سوگند، اگر از حسن و حسین چنین عملی سر می‌زد نه با ایشان مدارا و مصالحه می‌نمودم و نه هیچ‌یک از خواهش‌هایشان را بر می‌آوردم، تا آنگاه که حق را از ایشان بستانم و باطلی را که از ستم ایشان پا گرفته است، بزدایم».

کدهای مرتبط با توصیه‌های امام(ع) در رفتار کارگزاران نیز، در دو بخش رویکرد و مؤلفه تقسیم شدند که شرح آن در ادامه بیان می‌گردد. لازم به ذکر است، بینش و گرایش فرد بر سبک رفتاری وی اثر می‌گذارد و در تبیین و درک بهتر سبک رفتاری او از آنها کمک گرفته می‌شود. بنابراین، شرح دو بخش رویکرد و مؤلفه‌ها، با نگاه به همه کدهای مرتبط با رفاه اجتماعی در نهج‌البلاغه و با تأکید بر رفتار کارگزار در ادامه تبیین می‌شود.

۴-۱. رویکرد حاکمیتی امام علی(ع) در رفاه اجتماعی

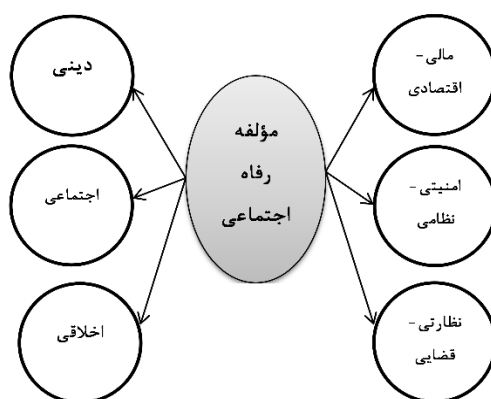
چنانکه در بخش رفتار امام علی(ع) بیان شد، آن حضرت در پی این بودند تا حکومتشان از ظلم و جور به دور باشد و بر مبنای حق و عدالت در امور جامعه رفتار نمایند و این نکته در اوامر و توصیه‌هایی که به کارگزاران خود می‌نمودند، قابل مشاهده است. کارگزار علوی باید بر اساس عدالت رفتار کند: «اسْتَعْمِلِ الْعَدْلَ» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) و عدل فراگیر، به عنوان محبوب‌ترین کارها نزد وی باشد: «وَأَعْمَهَا فِي الْعَدْلِ» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). همچنین، کارگزار علوی باید حقوق همه افراد دور و نزدیک را پرداخت کند: «وَأَلْزِمَ الْحَقَّ مَنْ لَزِمَهُ مِنَ الْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). در پاسخ به این سؤال که عدل و حق باید به چه صورتی محقق شود؟ باید گفت، گاه با تساوی و گاه با در نظر گرفتن استحقاق، شرایط و ویژگی‌های خاصی که فرد دارد. امور مردم در اعمال حق باید نزد کارگزار مساوی باشد: «فَلْيَكُنْ أَمْرُ النَّاسِ عِنْدَكَ فِي الْحَقِّ سَوَاءً» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۹). در حکومت علوی، علاوه بر تساوی مسلمانان مکان‌های مختلف در تقسیم بیت‌المال (نهج‌البلاغه، نامه ۴۳)، حین معاشرت با مردم نیز باید در نگاه، اشاره و تحیت به تساوی رفتار شود: «وَأَسِ بَيْنَهُمْ فِي اللَّحْظَةِ وَالنَّظَرَةِ وَالْإِشَارَةِ وَالتَّحِيَّةِ حَتَّى لَا يَطْمَعَ الْعُظَمَاءُ فِي حَيْفِكَ وَلَا يَتَأَسَّ الضُّعَفَاءُ مِنْ عَدْلِكَ» (نهج‌البلاغه، نامه ۴۶)؛ «و مبدا که یکی را به گوشه چشم نگری و یکی را رویاروی نگاه کنی یا یکی را به اشارت پاسخ گویی و یکی را با درود و تحیت. با همگان یکسان باش تا بزرگان به طمع نیفتند که تو را به ستم کردن بر ناتوانان براگیرند و ناتوانان از عدالت تو نومید نگردند». رعایت تساوی، نه تنها در پرداخت حقوق و رفتار با مردم، بلکه در نفس کارگزار نیز باید رعایت شود؛ بدین معنا که در امور مساوی با مردم، امتیازخواهی نکند: «وَأِيَّاكَ وَالْإِسْتِثْنَاءَ بِمَا النَّاسُ فِيهِ أَسْوَةٌ» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳)؛ «و بهره‌ایز از اینکه به خود اختصاص دهی، چیزی را که همگان را در آن حقی است».

در کنار لزوم رعایت تساوی در برخی امور، مسائلی وجود دارد که جز با توجه و رعایت استحقاق و ویژگی‌های فرد، عمل مطابق حق و عدالت تحقق نمی‌یابد؛ اموری مانند ارزش‌گذاری بر کارهای افراد و نوع معاشرت با مردم. در ارزش‌گذاری بر کارهای افراد نیز، کارگزار باید توجه نماید که هریک در چه کاری رنج تحمل کرده‌اند تا رنجی را که شخصی متحمل شده است، به حساب دیگری نگذارد و کمتر از رنج و محنتی که تحمل کرده، به وی پاداش ندهد. شرف و بزرگی کسی موجب بزرگ شمردن رنج اندک او نشود و فرودستی کسی سبب کوچک شمردن رنج بزرگ او نگردد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). در نوع معاشرت با مردم نیز امام(ع) کارگزار خود را به مدارا در رفتار با بنی‌تمیم امر کرده و ویژگی‌های بنی‌تمیم و پیوند خویشاوندی (بین قریش و بنی‌تمیم) را برای کارگزار تبیین می‌کنند (نهج‌البلاغه، نامه ۱۸). همچنین، در برخورد با دهقانان که از رفتار کارگزار شکایت کردند، امر به میانه‌روی می‌فرمایند: «فَالْبَسْ لَهُمْ جِلْبَابًا مِنَ اللَّيْنِ تَشَوُّبُهُ بِطَرَفٍ مِنَ الشَّدَةِ وَ دَاوِلٍ لَهُمْ بَيْنَ الْقَسْوَةِ وَالرَّفَافَةِ وَ امْرِجْ لَهُمْ بَيْنَ التَّقْرِيبِ وَ الْإِدْنَاءِ وَ الْإِبْعَادِ وَ الْإِقْصَاءِ» (نهج‌البلاغه، نامه ۱۹)؛ «پس شعار خود ساز، درشتی کردن را آمیخته به نرم‌خویی. و روشی پیش گیر، میان شدت و رأفت. گاه آنها را به خود نزدیک نمای و گاه از خود دور دار». زیرا آنها کافر بودند و شایسته نزدیکی نبودند؛ درعین حال، در پناه اسلام بوده و نباید رانده

شوند یا بدان‌ها ستم گردد. واژه «دهقان» در زبان فارسی به معنای تاجر و رئیس محل است (قرشی بنایی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۹۹). در این نامه نیز، آن را رئیس، زعیم و کدخدا معنا نموده‌اند؛ زیرا معمولاً این گروه هستند که شکایات را بیان می‌کنند. باید به این نکته توجه شود، با وجود اینکه این گروه، اهل ذمه‌ای هستند که در کشور اسلامی به صورت مسالمت‌آمیز زندگی می‌کنند، مورد رأفت و محبت اسلامی قرار می‌گیرند و امام(ع) خشونت در حق آنها را نمی‌پذیرند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۹، صص ۲۳۸ و ۲۴۰) و آیات الهی نیز مؤید این مطلب است (ممتحنه: ۸/۶۰).

۲-۴. مؤلفه‌های حاکمیتی رفاه اجتماعی در سیره امام علی(ع)

در اینجا مراد از مؤلفه، عناصری است که در سیره امام علی(ع) رفاه اجتماعی را ساخته و شکل می‌دهد. مؤلفه‌هایی که دارای حداقل سه کد بودند و نمودی در کلام داشتند، مضامین را تشکیل دادند؛ این مؤلفه‌ها شامل: مالی- اقتصادی، امنیتی- نظامی، نظارتی- قضایی، اخلاقی، اجتماعی و دینی می‌شوند که در ادامه شرح هر یک بیان می‌گردد. لازم به ذکر است که در دسته‌بندی انجام‌شده، در موارد هم‌پوشانی، کدهایی که ارتباط بیش‌تری با هر مضمون داشتند، ذیل آن قرار گرفتند.

تصویر ۲: مؤلفه‌های رفاه اجتماعی در سیره امام علی(ع)

۱-۲-۴. مؤلفه مالی- اقتصادی

اقتصاد از مهم‌ترین اجزاء رفاه اجتماعی به حساب می‌آید و عمده سیاست‌های اجتماعی به نحوی بر توسعه و رشد اقتصاد تأکید دارند. یکی از جدال‌های مهم در این حوزه، مبتنی بر محور دانستن توسعه اقتصادی در سیاست‌های اجتماعی جهت نیل به رفاه جامعه است که بر اساس آن، هرگونه توسعه اقتصادی با وجود نابرابری، رفاه همگان را در برخواهد داشت؛ ولی این رویکرد نیازهای ذهنی، مانند عدالت، برابری و احساس رضایت حاصل از آن را نادیده می‌گیرد. با این اوصاف، اهمیت اقتصاد و مؤلفه‌های آن در تأمین نیازهایی مانند خوراک، پوشاک و مسکن و بهزیستی حاصل از آن، قابل چشم‌پوشی نیست. به همین جهت، عنصر مالی- اقتصادی شامل نیازهای مادی بشر است.

در حکومت علوی سیاست‌ها و تدابیری در راستای توسعه اقتصادی جامعه صورت می‌گرفت که عبارت‌اند از: عمران و آبادانی، تشویق به کار و تولید و امنیت اقتصادی (محمدی و آقامحمدی، ۱۳۹۷، صص ۳۹-۴۲). پرداخت عادلانه بیت‌المال که یکی از مؤثرترین راه‌ها در زمینه توسعه اقتصادی و بهبود معیشت مردم است نیز، در سیره ایشان مشاهده می‌شود (شجاعی حقیقی و مردانی، ۱۳۹۴، ص ۱۲). ملاحظات اقتصادی و مالی در کلام امیرالمؤمنین (ع) را می‌توان در دو بخش اموال و امور تجاری بررسی کرد. گرفتن خراج وظیفه‌ای بر عهده برخی کارگزاران حکومت علوی است؛ چنانکه خطاب به مالک اشتر هنگام منصوب شدن به فرمانداری مصر بیان شده است: «هَذَا مَا أَمَرَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ عَلِيٌّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مَالِكُ ابْنِ الْحَارِثِ الْأَشْثَرِ فِي عَهْدِهِ إِلَيْهِ حِينَ وَلَّاهُ مِصْرَ جَبَايَةَ خَرَاجِهَا...» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). در این عبارت، امام علی (ع) گرفتن خراج را به عنوان یکی از مسئولیت‌های مالک اشتر بیان می‌فرماید. بررسی و تنظیم امور خراج باید به گونه‌ای باشد که اصلاح اهل آن را در پی داشته باشد: «وَتَقَعْدُ أَمْرُ الْخَرَاجِ بِمَا يُصْلِحُ أَهْلَهُ». کارگزار باید توجه بیش‌تری به آبادی زمین نسبت به دریافت خراج داشته باشد: «وَلْيَكُنْ نَظْرُكَ فِي عِمَارَةِ الْأَرْضِ أَبْلَغَ مِنْ نَظْرِكَ فِي اسْتِجْلَابِ الْخَرَاجِ»؛ زیرا خراج جز با آبادانی زمین‌ها فراهم نمی‌گردد و دریافت خراج بدون آبادانی مزارع، موجب خرابی شهرها، نابودی رعیت و زوال زودهنگام حکومت می‌شود (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). بنابراین، در شرایط خاص به خراج دهندگان تخفیف تعلق می‌گیرد و چنین تخفیفی نیز نباید برای فرماندار سنگین باشد؛ زیرا فواید زیادی برای جامعه دارد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). امیرالمؤمنین (ع) نوع دریافت اموال، ویژگی حیواناتی که دریافت می‌شود و حتی چگونگی حمل آنها تا مقصد را خطاب به کارگزار مأمور جمع‌آوری آنها بیان می‌فرماید (نهج‌البلاغه، نامه ۲۵). البته، باید توجه داشت که منابع مالی جامعه در آن زمان، تنها از راه دریافت خراج نبود؛ بلکه به دو قسم منابع ثابت و متغیر تقسیم می‌شد. منابع ثابت شامل خمس، زکات و انفال و منابع متغیر شامل خراج و مالیات‌های حکومتی بود (محمدی و آقامحمدی، ۱۳۹۷، صص ۳۳-۳۹). در حیطه تجاری و بازرگانی نیز نباید در جامعه احتکار صورت گیرد و کارگزار مانند سنت پیامبر (ص) باید افراد را از احتکار منع کند: «فَأَمْنَعُ مِنَ الْإِحْتِكَارِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - مَنَعَ مِنْهُ» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). تعیین قیمت اجناس نیز باید به گونه‌ای باشد که زیانی به هر دو گروه خریدار و فروشنده نرسد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). می‌توان چنین نتیجه گرفت که ورود حکومت در چنین مسائل اقتصادی سبب می‌شود که هم منابع مالی که برای ایجاد رفاه اجتماعی است، تأمین گردد و هم وضعیت اقتصاد و بازار در مسیر ایجاد و بهبود رفاه اجتماعی حرکت کند.

۴-۲-۲. مؤلفه امنیتی- نظامی

تأمین امنیت جامعه از وظایف حکومت‌ها و یکی از نیازهای اساسی انسان است و ازاین‌رو، رابطه معناداری با رفاه اجتماعی دارد. به عبارتی، تقویت رفاه اجتماعی، منوط بر رشد و تقویت امنیت در سطح جامعه است. همچنین، امنیت زمینه رفع سایر نیازها را فراهم می‌سازد و می‌توان آن را جزو مقدمات نیل به سطوح دیگر رفاه اجتماعی برشمرد. در واقع، اگر در جامعه‌ای امنیت وجود نداشته باشد و افراد آن با خطر و تهدید مرزها و دشمنان مواجه باشند، نمی‌توان گفت آن جامعه رفاه اجتماعی مطلوبی برای مردم خود فراهم نموده است. ملتی که درگیر حمله و تجاوز هستند و در مقابل دشمنان سپری ندارند، طعم بهزیستی را نمی‌چشند. تأمین امنیت و توجه به امور نظامی از دیگر مؤلفه‌هایی است که در حکومت علوی بدان توجه شده است.

امیرالمؤمنین (ع) علاوه بر توصیه‌های نظامی که به سپاهیان و فرماندهان می‌کنند (نهج‌البلاغه، نامه ۱۴ و ۱۶)، نبرد با دشمنان را از وظایف کارگزاران بیان می‌نماید: «هَذَا مَا أَمَرَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ عَلِيٌّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، مَالِكُ بْنُ الْحَارِثِ الْأَشْثَرِ فِي عَهْدِهِ إِلَيْهِ حِينَ وَلَّاهُ مِصْرَ... جِهَادَ عَدُوِّهَا» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). ایجاد امنیت مرزی و دفاعی یکی از انواع امنیت است که فارغ از دین و مذهب، همه ملل بدان توجه دارند. در پرتو امنیت مرزی، افراد و امکانات جامعه حفظ می‌شود و زمینه برای برقراری سایر انواع امنیت فراهم می‌گردد (دولتی،

۱۳۹۱، ص ۲۲). باید توجه نمود که امنیت و صلاح مردم همیشه در نبرد و جنگ حفظ نمی‌گردد؛ بلکه گاه در صلح با دشمن نیز چنین مطلوبی حاصل می‌شود. به همین جهت، امیرالمؤمنین(ع) کارگزار خود را از رد کردن پیشنهاد صلح دشمن نهی می‌کند: «وَلَا تَدْفَعَنَّ صَلَاحًا دَعَاكَ إِلَيْهِ عَدُوُّكَ لِلَّهِ فِيهِ رِضًا»؛ ولی حاکم پس از صلح نیز باید مراقب باشد و به دشمن حسن ظن نداشته باشد، زیرا دشمن گاه به بهانه فریب نزدیک می‌شود (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

۳-۲-۴. مؤلفه نظارتی-قضایی

امام علی(ع) خود بر کارگزاران خویش نظارت داشتند و در صورت مشاهده لغزش، با آنها برخورد می‌کردند. شیوه مواجهه ایشان با اعمال خلاف کارگزار را می‌توان به سه بخش: اعتراض، ارشاد و مجازات تقسیم کرد (صرفی و پورکاوایان، ۱۳۹۹). علاوه بر نظارت و مواجهه‌ای که خود امام(ع) با لغزش کارگزار داشتند، به کارگزار خود نیز، امر می‌نمودند که بر امور عمال نظاره کند و بر آنان جاسوسانی بگمارد: «ثُمَّ تَقْقُدْ أَعْمَالَهُمْ وَابْعَثِ الْعُيُونَ مِنْ أَهْلِ الصِّدْقِ وَالْوَفَاءِ عَلَيْهِمْ»؛ زیرا این کار سبب امانت‌داری آنها و خوش‌رفتاری با مردم می‌گردد (نهج البلاغه، نامه ۵۳). همچنین، کارگزار باید از اعوان خود مراقبت نماید و در صورتی که آنها به خطا آلوده شدند، آنها را مجازات بدنی کرده و خوار نماید (نهج البلاغه، نامه ۵۳). مجازات لشکریانی که در هنگام عبور از شهرها ستمگری می‌کنند نیز، از این قبیل است: «فَنَكَلُوا مَنْ تَنَاولَ مِنْهُمْ ظُلْمًا عَنْ ظُلْمِهِمْ» (نهج البلاغه، نامه ۶۰).

علاوه بر نظارت و کیفری که باید برای کارگزاران لحاظ شود، کارگزار باید تجار و بازرگانان را نیز از خلاف (احتکار) منع نماید و اگر پس از منع وی، به خطا دست زدند، آنها را کیفر نماید؛ اما در کیفر آنها از حد خارج نشده و زیاده‌روی نکند: «فَمَنْ قَارَفَ حُكْرَةً بَعْدَ نَهْيِكَ إِيَّاهُ فَتَكَلَّلْ بِهِ وَعَاقِبْهُ فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). این نظارت و کیفر سبب می‌شود تا سودخواهی بیش از حد برخی سبب ضرر به دیگران نگردد. در نتیجه، به عنوان عنصر سازنده رفاه اجتماعی عمل نماید.

۴-۲-۴. مؤلفه اخلاقی

اخلاق به معنای هیبتی راسخ در نفس است که با وجود آن، افعال به راحتی و بدون نیاز به فکر صادر می‌شوند. اگر این افعال صادرشده، با توجه به عقل و شرع، زیبا و پسندیده باشد، خلق حسن نامیده می‌شود (فیض کاشانی، ۱۴۲۳، ص ۵۹)؛ اما در اینجا منظور از مؤلفه اخلاقی، هر رفتاری است که در راستای حسن معاشرت و برخورد با مردم یا کارگزاران لحاظ می‌شود.

امام(ع) در برخورد با رعیت، گاه به‌طور عام برای حسن معاشرت توصیه‌هایی می‌کنند؛ مثلاً: کارگزار باید در رفتار با مردم فروتن و متواضع باشد: «وَ اخْفِضْ لِلرَّعِيَّةِ جَنَاحَكَ» (نهج البلاغه، نامه ۴۶)؛ با خوش‌رویی و گشاده‌رویی با آنان برخورد کند (نهج البلاغه، نامه ۲۷)؛ غرور خود و تجاوز دستش را کنترل نماید: «امْلِكْ حَمِيَّةَ أَنْفِكَ... وَسَطْوَةَ يَدِكَ» (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و به جهت امارت بر مردم، به آنان بی‌اعتنایی ننماید: «وَلَا يَرْغَبَ عَنْهُمْ تَفَضُّلاً بِالْإِمَارَةِ عَلَيْهِمْ»؛ زیرا آنها برادران دینی یا یاوران در دریافت حقوق الهی هستند (نهج البلاغه، نامه ۲۶). گاه نیز مانند نیکی به اهل بصره، به گروهی خاص مربوط می‌شود (نهج البلاغه، نامه ۱۸). همچنین، کارگزار در جمع‌آوری اموال الهی باید حسن خلق را رعایت نماید؛ چنانکه امام(ع) به صورت جزئی بدان پرداخته‌اند (نهج البلاغه، نامه ۲۵).

علاوه بر حسن برخورد با رعیت، باید در برخورد با برخی از گروه‌هایی که در حکومت مسئولیتی برعهده دارند، حسن معاشرت لحاظ گردد. چنانکه آن حضرت (ع) به مالک اشتر امر می‌فرماید تا منزلت قاضی را تکریم نماید: «وَأَعْطِهِ مِنَ الْمَنْزِلَةِ لَدَيْكَ مَا لَا يَطْمَعُ فِيهِ غَيْرُهُ مِنْ خَاصَّتِكَ لِيَأْمَنَ بِذَلِكَ اغْتِيَالَ الرِّجَالِ لَهُ عِنْدَكَ» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). امام علی (ع) کارگزار را از غفلت از خوش‌رفتاری با سپاهیان نهی می‌فرماید: «وَلَا الْجُنْدُ حُسْنَ سِيرَةٍ» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۱). در مجموع می‌توان گفت، از جمله نکات مهم در شیوه زمامداری مقبول امام علی (ع)، دوری از قدرت‌ورزی نامشروع و رویکردهای استبدادی و ظالمانه است.

همچنین، امام (ع) بر ضرورت شایسته‌سالاری در امر انتخاب و انتصاب کارگزاران تأکید کرده‌اند. شایسته‌سالاری از طریق جلوگیری از بی‌عدالتی، امری اخلاقی تلقی می‌گردد که حاصل آن افزایش رفاه اجتماعی ذهنی در اجتماع است. از این رو، همانطور که در عهدنامه امیرالمؤمنین (ع) به مالک اشتر نمایان است (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳)، امام (ع) معیارهایی را برای انتخاب قضات، عمال، فرماندهان سپاه، کتاب، جاسوسان گمارده شده برای نظارت بر رفتار کارگزاران حکومتی (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) و حتی ساربان حیوانات خراج (نهج‌البلاغه، نامه ۲۵) تعیین می‌فرماید. مؤلفه اخلاقی، ذیل نیازهای غیرمادی انسان قرار می‌گیرد.

۴-۲-۵. مؤلفه اجتماعی

تکیه مؤلفه اجتماعی، بر تأمین و حمایت اجتماعی است که گروه‌های مختلفی را در برمی‌گیرد. در علوم اجتماعی، مفهوم تأمین اجتماعی با هدف جبران نارسایی‌های بازار و کمبود درآمد افراد جامعه، به‌طور خاص نیروهای کار فعال و در پی افزایش رفاه اجتماعی است؛ اما در اینجا مفهومی فراتر را در بردارد. طبقه فرودین جامعه، گروهی از چنین افرادی هستند که امام علی (ع) تأکید بر آنها دارند: «ثُمَّ اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ مِنَ الْمَسَاكِينِ وَ الْمُحْتَاجِينَ وَ أَهْلِ الْبُؤْسَى وَ الزُّمْنِ»؛ «خدا را خدا را، در باب طبقه فرودین: کسانی که بیچارگان‌اند از مساکین و نیازمندان و بینوایان و زمین‌گیران». اینگونه آن حضرت (ع)، کارگزار خود را به طبقه فرودین توجه می‌دهند؛ به گونه‌ای که بخشی از اموال و غلات بیت المال باید به آنها اختصاص یابد، کارگزار از غفلت از آنها پرهیز نماید و در اندیشه آنها و پیگیر امورشان گردد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). همچنین، کارگزار باید بخشی از وقت خود را به افراد نیازمند اختصاص دهد: «وَاجْعَلْ لِدَوِي الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْمًا تَقَرَّغُ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ، وَتَجْلِسُ لَهُمْ مَجْلِسًا عَامًّا» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳)؛ «برای کسانی که به تو نیاز دارند، زمانی معین کن که در آن فارغ از هر کاری به آنان پردازی. برای دیدار با ایشان به مجلس عام بنشین، مجلسی که همگان در آن حاضر توانند شد».

گروهی دیگر که تأمین و حمایت از آنها لازم است، افرادی هستند که در حکومت مسئولیتی برعهده دارند و باید در ابعاد مختلف بدانها توجه شود (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) چنانکه امام (ع) مالک اشتر را به تفقد پدرانه به امور سپاهیان امر می‌کنند: «ثُمَّ تَقَقَّدْ مِنْ أُمُورِهِمْ مَا يَتَقَقَّدُ الْوَالِدَانِ مِنْ وَلَدِهِمَا». به فرموده آن حضرت (ع)، برگزیده‌ترین فرماندهان سپاه نزد مالک اشتر، باید کسی باشد که رسیدگی بیش‌تری به سپاهیان دارد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). همچنین، باید سفیهان از زیان‌رساندن و تعرض به لشکریان بازداشته شوند: «وَكُفُّوا أَيْدِي سَفَهَائِكُمْ عَنْ مُضَارَّتِهِمْ وَالتَّعَرُّضِ لَهُمْ فِيمَا اسْتَشْنَيْتُمْ مِنْهُمْ» (نهج‌البلاغه، نامه ۶۰). علاوه بر موارد یادشده، اموری مانند گشودن کینه و قطع رشته دشمنی میان مردم و لزوم بیان عذر کارگزار در صورت بدگمانی رعیت (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) نیز ذیل مؤلفه اجتماعی قرار می‌گیرند.

۴-۲-۶. مؤلفه دینی

امور دینی به این دلیل ذیل مؤلفه‌های رفاه اجتماعی قرار گرفت که انجام برخی از کارها حقی واجب بر عهده مسلمانان است و حکومت اسلامی باید شرایطی را ایجاد کند که افراد متدینی که ذیل آن حکومت هستند، بتوانند واجبات و محرمات خود را با شرایط رفاهی رعایت کنند یا حتی در دایره‌ای وسیع‌تر و فراتر از رعایت واجبات و محرمات، بتوانند حیاتی دینی داشته باشند. در واقع، تمام مواردی که بر اساس حقوق تعیین شده از سوی خداوند انجام می‌شود، ذیل این تبیین قرار می‌گیرد؛ اما آنچه در این مضمون به طور خاص مدنظر است، ایجاد شرایطی است که در آن، افراد جامعه بتوانند با رفاه به مناسک شرعی بپردازند. از این رو، امیرالمؤمنین(ع) دستوراتی را به فرماندار خود در مکه ابلاغ می‌کنند که در نتیجه آن، برای حج‌گزاران رفاه حاصل می‌شود. فرماندار مکه موظف است که برای مردم حج را به پای دارد، ایام‌الله را به آنها یادآوری کند و در قبال پرسش‌های دینی افراد، پاسخگو باشد. همچنین، مردم مکه را بر آن دارد تا از هیچ زائری در ایام حج کرایه مسکن نگیرند؛ زیرا به گفته خداوند، اهل مکه و مردم دوردست از آن در این شهر یکسان هستند^۱ (نهج البلاغه، نامه ۶۷). به علاوه، آن حضرت زمان و کیفیت برپایی نماز برای مردم را به کارگزاران خود بیان می‌فرمایند (نهج البلاغه، نامه ۵۲). امام(ع) بر فتنه‌گر نبودن حاکم در عبارت: «وَصَلُّوا بِهِمْ صَلَاةً أَوْعَفِهِمْ وَلَا تَكُونُوا فِتْنَانِ» اشاره دارد. منظور این است که با طولانی کردن نماز، موجب ترک نماز جماعت توسط مردم نشود و اینگونه آنها را به فتنه و گمراهی نیندازد (انصاریان، ۱۳۶۶، ج ۳، ص ۲۲۶). در جایی دیگر نیز، درباره کیفیت نماز می‌فرمایند: «وَإِذَا قُمْتَ فِي صَلَاتِكَ لِلنَّاسِ، فَلَا تَكُونَنَّ مُنْفَرًّا وَلَا مُضْئِعًا، فَإِنَّ فِي النَّاسِ مَنْ بِهِ الْعِلَّةُ وَلَهُ الْحَاجَةُ»؛ بدین معنا که کارگزار باید نماز را با رعایت اعتدال برگزار کند، نه آن را طولانی کند که باعث دوری مردم شود و نه آن را کوتاه برگزار کند که موجب ضایع شدن ارکان نماز و فضیلت آن شود (ابن میثم، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۱۷۸). به همین دلیل، باید طبق سنت رسول خدا(ص)، نماز را با توجه به حال نمازگزار ناتوان اقامه کرد (نهج البلاغه، نامه ۵۳). مؤلفه دینی ذیل نیازهای غیرمادی انسان قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

عبارات مرتبط با رفاه اجتماعی در نهج البلاغه، در سه بخش بینش، گرایش و رفتار دسته‌بندی می‌شوند. عبارات مرتبط با رفتار در دو بخش کلی رفتار شخص امام(ع) و رفتار کارگزار در قالب توصیه‌ها و اوامر امام(ع) تقسیم می‌شوند. توصیه‌ها و اوامر آن حضرت به کارگزاران را می‌توان در دو دسته رویکردی که باید کارگزار اتخاذ کند و مؤلفه‌های رفاه اجتماعی (عناصر سازنده رفاه اجتماعی)، تقسیم نمود.

۱. در بخش رویکرد، همانگونه که امام(ع) خود رعایت می‌کنند، به کارگزاران هم امر می‌فرمایند که جانب حق و عدالت را رعایت نمایند و تحقق چنین حق و عدالتی را منوط به دو اصل تساوی و استحقاق می‌دانند. می‌توان گفت، رعایت حق و عدالت در تحقق رفاه اجتماعی نقش بسیار مهم و تعیین‌کننده‌ای دارد؛ به گونه‌ای که رفاه اجتماعی، مفهومی آمیخته با عدالت و رعایت حقوق است.
۲. در بخش مؤلفه‌ها، کارگزاران باید امور مالی-اقتصادی، امنیتی-نظامی، نظارتی-قضایی، اخلاقی، اجتماعی و دینی را طبق اوامر و توصیه‌های امام(ع) به گونه‌ای تنظیم کنند که تقویت هرچه بیشتر رفاه اجتماعی برای جامعه را به ارمغان بیاورد.

۱. اشاره است به آیه: «وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ» (حج: ۲۵/۲۲).

در واقع، امور بیان شده، عناصر سازنده و تشکیل دهنده رفاه اجتماعی هستند و نشان می دهند که در حکومت امیرالمؤمنین(ع)، تنها به فراهم سازی برخی نیازهای اساسی مادی ذیل رفاه اجتماعی بسنده نشده است؛ بلکه به امور دینی و اخلاقی که شادکامی و بهزیستی را دربر دارد نیز، توجه شده است. این مؤلفه ها نشان می دهد که آن حضرت در تحقق رفاه اجتماعی، نگاهی وسیع و در ابعاد مختلف داشته اند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. (۱۳۹۲). ترجمه: عبدالمحمد آیتی. دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ابن میثم حرانی، میثم بن علی. (۱۳۶۲). شرح نهج البلاغه. دفتر نشر الکتاب.
- انصاریان، علی. (۱۳۶۶). شرح نهج البلاغه المقتطف من بحار الانوار. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- الکاک، پیت؛ می، مارگارت و راولینگسون، کارن. (۱۳۹۱). کتاب مرجع سیاست گذاری اجتماعی. علی اکبر تاج مزینانی و محسن قاسمی (مترجم). دانشگاه امام صادق(ع). الهی زاده، محمدحسن. (۱۳۹۵). بازنمایی جایگاه «امنیت انسانی» در سیره حکومتی امام علی(ع) بر مبنای فرامین حکومتی. پژوهش نامه نهج البلاغه، ۴(۳)، پیاپی: ۱۵، ۴۱-۵۸. <https://doi.org/10.22084/nahj.2016.1639>
- خاقانی اصفهانی، محمد و قاسم پیوندی، زهرا. (۱۳۹۰). بررسی سبک شناختی فرمان حکومتی امام علی(ع) به مالک اشتر. کتاب قیام، ۱(۳)، پیاپی: ۳، ۱۲۹-۱۴۸.
- خمینی، روح الله. (۱۳۵۸). صحیفه امام (ره). مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
- دولتی، کریم. (۱۳۹۱). امنیت اجتماعی از منظر امیرالمؤمنین امام علی(ع). مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ و وحدت)، ۸(۱)، پیاپی: ۲۹، ۱۵-۲۳.
- سبحانی نیا، نریمان؛ خزانی، میثم و سلیمی، علیرضا. (۱۴۰۲). رفاه عمومی و کاربست های شرع اسلام در تحقق آن. سبک زندگی اسلامی، ۷(۲)، پیاپی: ۳۳، ۲۰۹-۲۱۷.
- شجاعی حقیقی، مریم و مردانی، مهدی. (۱۳۹۴). مؤلفه های مدیریت اقتصادی امام علی(ع) با تأکید بر نهج البلاغه. حدیث حوزه، ۵(۱)، پیاپی: ۱۰، ۱-۲۴.
- شکوری، مجتبی و حاجی اکبری، فاطمه. (۱۴۰۲). شناسایی تیپ شخصیتی امیرالمؤمنین علی(ع) بر مبنای نهج البلاغه با استفاده از الگوی MBTI. کتاب قیام، ۱(۱۳)، پیاپی: ۲۸، ۳۲۳-۳۴۵. <https://doi.org/10.30512/kq.2022.17885.3321>
- صرفی، زهرا و پورکاویان، زینب. (۱۳۹۹). تحلیل مضمون شیوه برخورد با لغزش کارگزار در نهج البلاغه. حدیث و اندیشه، ۱۵(۲)، پیاپی: ۳۰، ۱۷۳-۱۹۳.
- فاتحی، حسن؛ قائمی، مرتضی و سن سبلی، بی بی راحیل. (۱۳۹۵). یادکرد حیوانات در نهج البلاغه؛ کارکرد حقیقی و تصویرآفرینی هنری. کتاب قیام، ۶(۱)، پیاپی: ۱۴، ۱۵۴-۱۳۵.
- فیتز پتریک، تونی. (۱۳۸۱). نظریه رفاه (سیاست اجتماعی چیست؟). هرمز همایون پور (مترجم). مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۲۳). الحقائق فی محاسن الاخلاق. دار الکتاب الاسلامی.
- قاسمی، حمید. (۱۴۰۰). مرجع پژوهش. اندیشه آرا.
- قرشی بنایی، علی اکبر. (۱۳۷۷). مفردات نهج البلاغه. محمدحسن بکائی (مصحح). قبله.
- محمدی، رمضان و آقامحمدی، یاسر. (۱۳۹۷). تدابیر، ارتقا و توسعه اقتصادی در سیره امیرالمؤمنین علی(ع). پژوهش نامه علوی، ۹(۱)، پیاپی: ۱۷، ۳۱-۵۴.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶). پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام. دار الکتب الاسلامیه.
- نعمتی پیرعلی، دل آرا و مسجدی، فاطمه. (۱۳۹۱). رابطه دین مداری و بصیرت دینی در نهج البلاغه. کتاب قیام، ۲(۳)، پیاپی: ۷، ۱۶۷-۱۸۶.
- هزارجریبی، جعفر و صفری شالی، رضا. (۱۳۹۱). آنا تومی رفاه اجتماعی. جامعه و فرهنگ.
- یزدانی، فرشید. (۱۳۸۲). مفاهیم بنیادی در مباحث رفاه اجتماعی (سیاست اجتماعی، حمایت اجتماعی، رفاه و تأمین اجتماعی). رفاه اجتماعی، ۳(۴)، پیاپی: ۱۰، ۳۱-۵۴.

References

The Holy Quran.

Nahj al-Balagha. (2013) (translated by Abdol-Mohammad Ayati). Office of Islamic Culture Publishing. [In Persian]

Alcock, Pete, May, Margaret, & Rawlingson, Karen. (2012). *Handbook of Social Policy* (translated by Ali Akbar Taj Mazinani and Mohsen Ghasemi). Imam Sadiq University. [In Persian]

Ansarian, Ali. (1987). *Comments on Nahj al-Balagha* (extracted from Bihar al-Anwar). Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic]

Dowlati, Karim. (2012). Social Security from the Perspective of Imam Ali (pbuh). *Forough Vahdat*, 8(1), 15-23. [In Persian]

- Elahizadeh, Mohammad Hassan. (2016). Representation of "Human Security" in Imam Ali's Governmental Approach Based on His Administrative Commands. *Nahj al-Balagha Research Journal*, 4(3), 41-58. [In Persian] <https://doi.org/10.22084/nahj.2016.1639>
- Fatehi, Hassan, Qaemi, Morteza, & San Sabali, Bibi Rahil. (2016). Mentioning Animals in Nahj al-Balagha: Real Function and Artistic Imagery. *Ketab-e Ghayyim*, 6(1), 135-154. [In Persian]
- Feyz Kashani, Mohammad bin Shah Morteza. (2002). *Al-Haghaegh fi Mahasin al-Akhlagh*. Islamic Book House. [In Arabic]
- Fitzpatrick, Tony. (2002). *Welfare Theory (What Is Social Policy?)* (translated by Hormoz Homayounpour). Institute for Advanced Social Security Research. [In Persian]
- Ghasemi, Hamid. (2021). *Research Source*. Andishe Ara. [In Persian]
- Ghorashi Banaei, Ali Akbar. (1998). *Mofradat Nahj al-Balagha* (edited by Mohammad Hassan Bakaei). Qibla. [In Persian]
- Helliwell, John F., & Putnam, Robert D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Biological sciences*, 359(1449), 1435-1446.
- Hezarjaribi, Jafar, & Safari Shali, Reza. (2012). *Anatomy of Social Welfare, Society and Culture*. [In Persian]
- Ibn Maytham Harrani, Maytham bin Ali. (1983). *Comments on Nahj al-Balagha*. Office of Book Publishing. [In Arabic]
- Kahn, Robert L., & Juster F. Thomas. (2002). Well-Being: concepts and measures. *Journal of Social Issues*, 58(4), 627-644.
- Khaghani Esfahani, Mohammad, & Peyvandi, Zahra. (2011). Stylistic Analysis of Imam Ali's Administrative Letter to Malik Ashtar. *Ketab-e Ghayyim*, 1(3), 129-148. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah. (1979). *Sahifeh Imam* (pbuh). Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Naser. (2007). *Message of Imam Amir al-Mu'minin* (pbuh). Islamic Book House. [In Persian]
- Mohammadi, Ramadan, & Aghamohammadi, Yaser. (2018). Policies for Economic Improvement and Development in Imam Ali's Government. *Alavi Research Journal*, 9(1), 31-54. [In Persian]
- Ne'mati Pirali, Delara, & Masjedi, Fatemeh. (2012). The Relationship Between Religious Orientation and Religious Insight in Nahj al-Balagha. *Ketab-e Ghayyim*, 2(3), 167-186. [In Persian]
- Sarfi, Zahra, & Pourkavian, Zeinab. (2020). Thematic Analysis of How to Deal with Officials' Misconduct in Nahj al-Balagha. *Hadith and Thought*, 15(2), 173-193. [In Persian]
- Shakoori, Mojtaba, & Haji Akbari, Fatemeh. (2023). Identification of Imam Ali's Personality Type Based on Nahj al-Balagha Using the MBTI Model. *Ketab-e Ghayyim*, 13(1), 323-345. [In Persian] <https://doi.org/10.30512/kq.2022.17885.3321>
- Shojaei Haghighi, Maryam, & Mardani, Mehdi. (2015). Economic Management Components of Imam Ali (pbuh) with an Emphasis on Nahj al-Balagha. *Hadith and Seminary Studies*, 5(1), 1-24. [In Persian]
- Sobhani-Nia, Nariman, Khazaei, Meysam, & Salimi, Alireza. (2023). Public Welfare and Applications of Islamic Jurisprudence in Its Realization. *Islamic Lifestyle*, 7(2), 209-217. [In Persian]
- Yazdani, Farshid. (2003). Fundamental Concepts in Social Welfare Debates (Social Policy, Social Support, Welfare, and Social Security). *Social Welfare*, 3(4), 31-54. [In Persian]